

Іван Карпенко-Карий

Сто тисяч

Комедія в 4 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Герасим Никодимович Калитка — багатий крестьянин.

Параска жінка його.

Роман син їх.

Савка кум Герасима, крестьянин.

Банавентура Копач.

Невідомий - єврей.

Гершко фактор.

Мотря наймичка.

Клим робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

В хаті яку хвилину нема нікого; входе Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема - один убиток. Так я сібе видумал новую комерцію: хорошій будет гендель, єжелі удасться... Попробуєм!..

ЯВА II

Роман і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам.

Роман. Здоров.

Невідомий. Це хата Герасима Никодимовича Калитки?

Роман. Це.

Невідомий. А де ж сам хазяїн?

Роман. Вони в город поїхали, сьогодні повинні бути назад.

Невідомий. Я з ним відался, і он сказав, щоб я приїхав.

Роман. Може, й вони через годину будуть.

ЯВА III

Ті ж і Копач.

Копач. Ура! Тепер суд гласний, накриває жидків часний! Хе-хе-хе!

Невідомий. А ви разлі часний? Не похоже.

Копач. Не та рожа? Ха-ха-ха!

Невідомий. Прощайте! Я навідаюся опісля, бо у мене є діло до Смоквинова. (Пішов.)

ЯВА IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь-це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у мене опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт і фураж часто получав, знаю їх, да і они меня знають! Тепер літ тридцять в одставке, по світу вольно я хожу і в очі сміливо усім гляжу... Стихи... Ха-ха-ха! А батько купчу й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з приоб'єтєнїєм земель-кі... А Прасковєя Івановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! Торічелієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш - це з фізікі. В такім разі - адіо! К обїду я прийду. (Пішов.)

ЯВА V

Роман, потім Мотря.

Роман. Наче і розумний, а дурний. Тридцять літ шукає кладів і голий став як бубон, бо все на кладах, кажуть, прокопав... І все він зна - тільки нічого не робе. (Іде до дверей і гука.) Мотре, та йди-бо сюди!

Мотря за дверима: "Чого там? Нема мені часу".

Роман. Та нам, мабуть, не буде часу і вмерти. Іди-бо! Зашиєш мені сорочку, геть розпанахав рукав, а мати десь пішли. Хочеться мені з Мотрею побалакати, то нема за чим у хату йти, так я нарошне розірвав рукав.

Входить Мотря.

Заший. (Показує.)

Мотря. Де це ти так розпанахав? Роман. Зачепився за вила.

Мотря зашива, Роман її цілує.

Мотря (б'є його кулаком). А це що? А тпруськи!

Роман. Хіба не можна? Ми ж восени поженимось, чула? Що батько казав?

Мотря. То тоді і цілуватися будемо, а тепер зась! Може, ще батько шуткував, а ти вже н губи розпустив.

Роман. Ні, це не шутки. І мати казала, і батько казав, що кращої невістки не треба.

Мотря. Уже зашила. Іди собі, я не маю часу теревені править, та он вже батько приїхали.

Роман. Батько? Справді.

Мотря вибіга.

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а збую зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид якийсь питає вас і Копач. (Вийшов.)

Герасим (один). Жид-то діло, а Копач-морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загрибати докупи, в одні руки... Приобрітає би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо - усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито; і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин - шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок - так-так, - однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловіка день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей - не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер - багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає - і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив, - видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же, двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало - п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взяти?.. Де?.. Хіба послухати жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускати їх помаленьку: то робітникам, то воли купувати на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Яж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши - давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупіть краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш - всі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме? Я сам не раз, не два

Герасим. Та господь їх знає. Я над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, лущипірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж - не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!.. А він - і тепер моторошно - зайцем мимо мене - тільки фа! аж свиснув, та хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам - хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, - знову пішов би кликати, так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме, з вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (набік). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротка справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня на-дежніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. (Набік.) Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (Зітхає, виходить.)

Герасим (сам). Одважний чоловік! До чорта ходив і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли - бери гроші... не віддаси грошей - давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надежніше.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. (Набік.) Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (озирається). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (зітхнув). Показуй.

Невідомий (оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі). Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де на-стоящі?

Герасим (довго розгляда, придивляється на світ). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (Розгляда.) Не вгадаю!

Невідомий (знову зазира у вікно). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього ? агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені - прямо насто-ящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб - руб, три - три - однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна - руб, а це друга - три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух - прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться - візьміть, не нравиться - не беріть. Ми не йжудаємся в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (Показує свої гроші.)

Невідомий (розгляди). Как нема, коли є!.. От одна трюхрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Это усе нашгей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова приказчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люде багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрикі нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо міліони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а якби ми самі на еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. (Розгляди, гроші.) Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (Надрива краї.)

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, скільки вам нужно, - я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам бог допомагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна - усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені, - може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, - розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. (Іде.) Дай вам бог з моєї легкої руки зробиться міліонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

(Сам). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входе Копач.

ЯВА ІХ

Герасим і Копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Пів-обіда сам злопає і на перешкоді ділові стане, треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздравляю з придбанням земельки, дай бог ще стільки прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив, і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав.

Копач. Хе! Я зразу все обняв оком! У вас новий забор і добре зроблений, - тільки б ще треба по одній дошці дати, а то скотина буде закладати під лату голову, то позривас. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну, зараз бачу.

Герасим. Я й сам бачу, та грошей нема.

Копач. Так-так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте - шуткую? Які тут шутки? Хазяйственный мужик - велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини. Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як полагаєте? Вони привикли омари там, шампанське - от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви -

галушечки, картопельку, кулешик, чухоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь - десять тисяч десятин. Чобіт - п'ять тисяч десятин, Пузир - три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте.

Герасим. Що там я купив, і балакати не варт.

Копач. Одразу ж не можна! Ви візьміть примір з свині:

от вона ходить на подвір'ї худа, обдрипана, а закинули ви її в саж, стали харчі кращі давати - то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає, - так і ви... Опит - велике діло!

Герасим. Спасибі! То це ви мене з свинею рівняєте?

Копач. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь-це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, в тім і примір. Практика, опитність - велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. А ви як полагаєте? Хе-хе-хе! Ви глянули кобилі в зуби і наскрізь її бачите, - опит! Від того у вас лошата он які. Ви не купите чорт батька зна чого? А воно і виходить, що скрізь іде на користь. А то повідумували: ячмінь-голак, а він родить не так; озимий - ріпак, а сівач - дурак; пшениця - кримка, а в штанях дірка; жито шампанське - баловство панське... Хе-хе-хе!

Герасим. Ох, Банавентура Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю межа з межею.

Копач. Потрошку, потрошку - пам'ятайте мій примір;

От ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, - ще не наскочив! Я вам по секрету скажу: тут єсть один предмет... Ні, не буду говорити - я вас повезу, самі побачите. Це не пустяк, діло важне; приміти такі, що не можна сумніватись, - верьте!

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогошенько не знайшли.

Копач. Як не знайшов! А дерево окам'яніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, стоїть подивитися: пудів, п'ять важить, всі листочки, всі віти, так як напечатано! А ступку мідну, червоної міді, тільки товкач перебитий... А сковороду - отака сковорода... Запорозька, видко, жидків на ній припікали! Випитували, де гроші, а може, ковбаси піджарювали... Предмети інтересні для науки; я їх оді-слав одному професорові, забув, як фамілія, він кургани розкопує...

Герасим. Чортзна-що, аж нудно слухать!... Ви грошей давайте?..

Копач. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрішиться... Всякому своє - вірте, що провіденіє недурно указало мені цей путь - будуть і гроші. Отоді зашумить Банавентура-копач!

Герасим. Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав в Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать... Та ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!... Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. В тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. То-то бо й е! А я мовчу і таки свого доб'юсь... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Нико-димович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького языка не хуже мене, для того є самоучитель. Марго й другі книги. :

Герасим. Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать язиком, як ви оце лопочете, хіба гиндиків дражнить? Я придивився: як тільки вчений, так і голодрабець: ні землі, ні грошей, і таки дурень дурнем - застав його коняку запрягать, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих ріхметиках шукать, як це робиться.

Копач. Практики нема. А от я запряжу вам в яку хочете зброю: хоч в затяжний хомут, хоч у шори... Хе-хе-хе! А от втиори ви і не запряжете!

Герасим. Що ні, то ні. Я їх і не бачив, які вони.

Копач. Хе-хе-хе! От бачите... і тут наука... Ні, ви протів науки не ідїть! Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш. От і в службі: я був первин в цілій дивізії! Хто найкращий їздок? Копач! Хто хрунтовик? Копач! Хто службу зна, як своїх п'ять пальців? Копач! Хе-хе-хе! Мамінькіні синки в картишки грають, на тройках роз'їжджають, а копач в караулі, за уставом сидить, всяку службу за них справляє; від того не то що, а й сама норовиста коняка, коли на неї сідав копач, чула - в шенкелях чула - опит і науку і, як дитина, покірно ходила перед фрунтом!.. Ні, ви, Никодимович, проти науки не йдїть.

Герасим. Вчений поки бога змалює, то чорта з'їсть. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багатої дівчини для мого Романа! Ви по світу ходите, то повинні знать, де є багаті дівчата.

Копач. Знаю. Як не знать - знаю... От хоч би й у старшого Пузиря - дві дочки на возрасті. Я у них як дома.

Герасим. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою, грішми? Як думаєте?

Копач. Не скажу. А тим часом спрос не біда. А знаєте що? А ви кажіть: що? А от що! Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так, ніби поросят купувати, - у них завод добрий. Там кабани, прямо хоч лягай на спині. Круп отакий... ребра круті, ніжки коротенькі, як добре угодуєш, пудів вісім сала! Вам таки треба парочку поросят таких купити. Свині- грунт у хазяйстві: і сало, і ковбаси, і окороки - та й продать можна. Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Герасим. Тисячу? Оце грунт, що гроші можна загрібать, а окороки - то німецька вигадка.

Копач. Ой, не кажіть! Якби оце окорок, та горчиця, та горілки чарку - як би ви смакували!

Герасим. Ви таки, мабуть, любите по-панськи: хоч не їсти, то побалакать про смачну їжу.

Копач. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на моє пропозицію їхать до Пузиря на оглядини?

Герасим. А що ж, з богом! Хіба коней наймать, чи що?

Копач. Жаль тільки, що Роман французького языка не знає, а то ми б там з ним жуків пускали - жеркотали б по-французькому. Хе-хе-хе! Це важний предмет.

Герасим. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші- гроші всьому голова.

Входе Роман.

ЯВА Х

Ті ж і Роман.

Роман. Здрастуйте вам ще раз.

Копач. Здоров, здоров, ле-козак.

Роман. Ідіть, тату, обідать, ми вже пообідали.

Копач. Ходім, ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

Герасим. Ну, ходім, замість окорока - борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку.

Роман. Для чого?

Герасим. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш з паном копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового хвургона і сам одягнешся по-празниковому.

Роман. А чого ж я, тату, туди поїду?

Герасим. А ось чого: там є дівчата, а вони люде багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат. А щоб було тобі зручніше поводитись, то ти удаси, ніби приїхав на завод купувать свинку і кнурця...

Роман. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

Герасим. Тьфу на твої речі, дурноверхий! То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

Роман. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею покохались.

Герасим. Чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

Роман. Мотря така дівка...

Герасим. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

Роман. Та нехай вона вам сказиться, та Пузирівна, я її не знаю.

Герасим. Ой гляди! Може, чого накоїв з Мотрею? Тільки прийдеться платити, то я тебе живого облуплю. Тепер такий світ: сама в'язне, а потім плати.

Роман. Нічого я не зробив худого. І Мотря не з таких - вона дівчина чесна.

Герасим. А грошей у неї багато є?

Роман. Де ж вони у неї візьмуться? Вона і без грошей до душі мені.

Герасим. До душі, та не до кишені.

Роман. А ви думаєте, що у Пузирів поживитесь грішми?

Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургона і дві корови.

Герасим. Обіцянка - цяцянка, а дурневі радість.

Роман. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

Герасим. А нас хіба не били? Били й нас.

Копач. Цікаво. І зятя били? Я дещо чув, але мало чого люде не набрешуть. Ану, розкажи, будь ласка.

Герасим. Та що його слухать!

ЯВА ХІ

Ті ж і Клим.

Клим. А йдіть, хазяїн, дайте коням оброку.

Герасим. Зараз. Іди лиш вимаж зброю гарненько, то краще буде. (Виходе, за ним Клим.)

Копач. Поспієш ще зброю вимазать, я тобі поможу, а ти розкажи тим часом, як тут було діло на весіллі.

Роман. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіцянка - цяцянка... Сват назвав батька мошеником, батько свата за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба - саме отут на виску, я почав викручуватись, отак шкура з волоссям витягнулась, а я крутюсь, та до того крутився, поки добрий жмут чуба не зостався у свата Панаса в руках, а таки викрутився.

Копач. Викрутився?

Роман. Викрутився.

Копач. Молодець запорожець! Ну, і що ж потім?

Роман. Тим часом у другім кутку наші мати зчепилися з свахою Горпиною і розчіпчилися; тут підступив зять наш, щоб розборонить, виходить, матір і тещу, а дядько Олекса, не розбираючи діла, по уху його, а він дядька... Ну, й пішло, й пішло...

Входе Герасим.

ЯВА XII

Ті ж і Герасим.

Герасим. Чортзна-що слухаєте, хіба ви не бачили, як б'ються?

Копач. Та не в тім сила. Тут опит получається. От я не знав, як викручуваться, коли тебе схоплять за висок, а тепер знаю... Вік живи, вік учись... Ну... ну?

Роман. Вмішались всі родичі і півдня бились; оце наче й вгамуються, дивись: слово по слову - знов зчепились. Отаке-то придане; нарешті, батькові два зуби вибили...

Герасим. Та брешеш-бо, одного; а другий випав сам на третій день.

Копач. То це прямо страженіє було!

Роман. Атож. Волосся літало по хаті, як павутина восени. Доволі того сказати, що як роз'їхалися свати, то в хаті назмітали волосся на землі цілу куделю.

Копач. З такої вовни добрі б були рукавиці.

Роман. Щоб дурно не пропало, то я зробив з того волосся аж два квачі.

Копач. І це по-хазяйськи.

Роман. І досі ними вози підмазуємо.

Копач. А хто ж битву виграв?

Герасим. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці - не дав-таки зятьові.

Роман. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

Герасим. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманули... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто.

Копач. Ніякого обману не треба, я на ці діла майстер... Опит - велике дело! Висватаєм і денєжний договір, вінову запись зробимо! Оле куто, пом-де тер-ля табль, ля фуршет, вів ля Буланже! Так, Никодимович.

Герасим. Та годі вам гиндиків дражнить, ходім обідать.

Копач (бере щупа). Хе-хе-хе! Досадно, що самі не вмієте.

Герасим. На чорта воно мені здалося.

Копач. Еге, та не забалакаєте!.. Альом!

Герасим. Тьфу! Самі ви Альона!

Копач. Ха-ха-ха! Какая Альона? Же гран апетіт. Альом супе! Ха-ха-ха!

Виходять.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА I

Перед світом, в хаті. Копач ходить по хаті, то сіда на лаві.

Копач. Боковенька... Боковенька... Боковенька... Не дає мені. спокою цей предмет... Боковенька, копили, кам'яна фігура... Там гроші, іменно там. Там моя судьба... Копили, оскардами висічені... сьогодні цілу ніч снилась кам'яна фігура. Ох Боковенька, Боковенька.

ЯВА II

Герасим за коном: "Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга зайшла, пора скотину порать".

Копач. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає - невсипущий.

Входе Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спиться. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать - зараз: дзінь, дзінь, дзінь, сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (Загляда у двері.) Чи не поснули знову, щось тихо у тій хаті? От вам і дзвінок, і вигидає ж, скажи на милість. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копати, не душно, холодком можна бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать:

то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть богу молиться, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Вже ж я їм і отченаша даю, як затоплю, то зараз і на землі. (Одчина двері навстяж і стоїть на дверях.) Кажете - рано, вже світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим? Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окрасць, - поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (на дверях, з дійницею в руках). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був не-запертий, нехай бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме - так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окрасць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотре глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (Пішла.)

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад - гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіда на ногах - не ївши охлянеш.

Герасим. Бійся бога! Хіба ти з'їси до обіда пів-хліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (Пішов.)

Герасим (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися - вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що у них тільки и думка - як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце - коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи господь його знає! По обіді: сюди тень, туди тень - давай полуднувать, та ще коли б хоч їли скоріще, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою, де того взять, де того, як обернуться, щоб земельки прикупить, та за думками і не їсться тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати - і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять як мертві.

Копач (зітхнувши). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю.

Герасим. То ви хоч їсте добре, - вчора я придивився.

Копач. Та ще до якого часу їм, а спати не можу-Засіли мені в голову два предмети: один на Боковеньці, другий...

Герасим. Ха! На Боковеньці? Чув, чув...

Копач. Невже? Від кого? Що чули?

Герасим. Та чув, як ви сьогодні уночі бормотали:

Боковенька, скала якась, копили і ще щось - не розібрав.

Копач. Та ну? Невже голосно отак балакав?

Герасим. Голосно! А потім як залопочете тим язиком, що ото вчора лопотали...

Копач. А, а! Пермете, коман - вів ля патрі? Хе-хе-хе! То мені снилося, що я вже викопав гроші і приїхав у Париж.

Герасим. Вам і сниться чортзна-що.

Копач (зітхає). Не дає мені спокою цей предмет. Тільки задрімаю, так зараз і ввижається скала на Боковеньці... Ви не вірите, я знаю! А вникніть: опит і практика... Гляну на примети, і чує моя душа, чує, наче хто шепче: тут є гроші, тут знайдеш!.. Якби знав, що удержите язика, то открит би вам секрет.

Герасим. Та я й сам знаю.

Копач. Та ну? Що ж ви знаєте?

Герасим. Що це чортзна-що.

Копач А, боже мій! Ви думаєте, що я дурак?

Герасим. Та хто його зна.

Копач. То-то! У мене опит... ви тільки візьміть пример, які предмети: скала гостра, верх зрізаний, як у чумацькій шапці... балка так і балка так, клином сходяться до скали... Тридцять літ опита дарма не пройшло! Біля скали лежить, так, на пригорку, два копили, робота чудова - оскардами висічені... Один копил так... на восток показує, другий на захід... Як углядив перший раз - мало серце не вискочило... пустив біля них щупа, а тут - цок! Наткнувся на камінь. Став копати і не більше як на пів-аршина під землею одкрив кам'яну фігуру чоловіка, взяв і закрит його землею. Бачите, чоловік, висічений теж оскардами, що ви скажете?

Герасим. Та хто його зна, що вам сказати... Це наче щось і справді походить на діло.

Копач. Е! В тім сила. От тільки гроші потрібні, щоб начати копати.

Герасим. Ну, а де ж саме треба копати?

Копач. Це задача: чи на восток, чи на захід, - ще не знаю.

Герасим. От тобі й маєш!

Копач. А, боже мій! Треба вникнути, обслідувати. Тут опит - я, кажеться, не дурак.

Герасим. А хто його зна... Почнете копати і викопаете сковороду або ступку.

Копач. А як гроші? Вірте мені, що це не дурниця - скала, балка так і балка так, два копили показують, і фігура... Це моя судьба, само провіденіє указує путь.

Входе Роман.

ЯВА V

Ті ж і Роман.

Роман. Поїдемо, чи як? Я дав коням оброку.

Герасим. Налагодились їхать, то їдьте.

Копач. Я тобі покажу окам'яніле дерево, - нам небагато вбік прийдеться звернуть.

Герасим. Та не видумуйте чортзна-чого.

Копач. От чоловік, от чоловік! Та ви ж зроду такого дерева не бачили.

Герасим. А на біса воно мені здалося, що то, грошей

у мене прибавиться, як я його побачу, чи що? Завтра робота,

то йому треба сьогодні вернуться, нічого гаяться.

Копач. З вами каші не наварю! Піду краще до криниці умиюсь. (Вийшов.)

Роман. Ну та й не хочеться мені їхать до тих Пузирів, коли б ви знали, та ще з Банавентурою.

Герасим. Не вигадуй, не вигадуй.

Роман. Та, сй-богу, хоч би щупа цього не брав, покинув би його тут, бо хто побаче мене з ним, то засміють.

Герасим. З посміху люде бувають, от як викопас гроші, тоді нехай сміються, так-то. Іди, нехай при тобі підмазують фургона, запрягають, та й з богом!

Роман пішов.

Що це кума і досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в город розмінити гроші. (Запирає двері, виймає гроші і розглядає.) Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого бог береже - треба розмінити у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: "Та відчини-бо!"

Жінка. І чого її чортяка несе? (Одмикає двері.)

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милість божу?

Герасим (злякано). А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думати.

Параска. Та ти на старість щодня дурніщий робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв - женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (Набік.) Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, окрім Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона - до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів - одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Іди собі, не заважай мені думать.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні - не буде їй пресвітлої години, я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком з начинням ковтни її, мені аби гроші. Іди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти з чортзна-чим причепилась.

Параска. Які там думки, чом же ти не порадешся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Іди собі.

Параска. Тьфу! На твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюну!.. (Заміряється її вдарить.)

Входе Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з недільною будьте здорові.

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і буркотали?

Герасим. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! (Вийшла.)

Савка. Бач - "Парасю". Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема - і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фургони любо глянуть, а я на возі, який ти хазяїн, каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, - а все гроші...

Герасим. Я, слава богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже, потрудюсь пішечком для божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і бог дає! Охо-хи-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхать?

Герасим (лічить гроші). Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря, - хвалять завод... (Перелічивши, ліче другий раз.) Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... (Дає гроші.)

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. (Хова гроші.)

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показати меж них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодицю з недолітком, посварить батька з сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що у чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... (Таїнствено.) Люде самі уміють робити гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим (озирається, запирає двері.) Еге. Та ще й які гроші. В вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згоднісь достать таких грошей.

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє - грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (витягає гроші з кишені). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (Розглядає.) Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купити скільки хочеш... Пристанете у компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (Тре голову, потім тяжко зітхає.) Ні... Куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую.

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (розглядає). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купити? (Виймає з пачки три бумажки по три і одну рубльову.)

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке

прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

Савка. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої крівні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а, розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, й це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля у город. (Пішов.)

Герасим. Нехай вам бог допомагає і щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша!

ЯВА VIII

Герасим і Роман.

Роман. Запрягають.

Герасим. На ж тобі двадцять п'ять карбованців на свиней, та хоч і їхать. Тільки ти давай за поросят Пузиреві так, щоб він не продав, - дешево давай, на біса терять гроші:

женишся на Пузирівні - сам наплодиш завідських свиней. (Виходить.)

Роман (сам). Не хочеться мені суперечить батькові, бо він тоді ще гірше візьметься за це сватання; а тут ще з Мотрею біда; здається, підслухала чи догадується, що я їду на оглядини, сопе й сопе, звечора й не вийшла. Вже я їй разів три підморгнув, а вона і не дивиться.

Входе Мотря, перекида одержу, шукає.

ЯВА IX

Роман і Мотря.

Роман. От і добре, тепер нікого нема, - побалакаю. Чого ти шукаєш, Мотре?

Мотря. Іди під три чорти.

Роман. Гедзь напав?

Мотря (взяла рядно, іде). Гедзь.

Роман (стоїть на дверях). Скажи-бо мені, на кого ти сердишся - на мене чи на себе?

Мотря. На себе... Пусти.

Роман. На себе! За віщо?

Мотря. За те, що дурна.

Роман. Ха-ха-ха! Я бачу, що дурна, тільки від чого ж ти здуріла?

Мотря. Тікай з дверей, бо як стусону, то й ноги задереш.

Роман. Та ти божевільна.

Мотря. Сам ти божевільний! Що ти мені очі замазуєш? Я не сліпа і не глуха, чула, що їдеш на оглядини, бач, як вирядився.

Роман. Тю! Та я їду свиней купувати, ну, а як за одним заходом подивлюся на свиней і на Пузиревих дівчат...

Мотря (крізь сльози). Дивись, дивись, хоч нехай тобі і повилазить... (Штовха його од дверей і виходить.)

Роман (сам). Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка - сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюсь на Мотрі.

Входять Копач і Калитка.

ЯВА Х

Роман, Копач і Герасим.

Копач. А садочок би отут у вас гарний був. Низинка, так і проситься, щоб засадить. Грушовку, слив'янку і вишнівку свою б мали. Ви достаньте дерева, а я вам пришлю садовника, - він пустяк візьме... Побачите, який садок буде годів через три-чотири...

Герасим. Я ж кажу, що так. У вас на все порада готова.

Копач. А як же? Опит - велике діло! Садок улітку, як кожух зимою. Як ви полагаете: в саму спеку під яблунькою полежать, хе-хе-хе! А пасіка, бджоли гудуть, медом пахне... І господар старий тут походжає... Опит, опит! Зараз бачу, чого де треба.

Герасим. Ви все на витребеньках! На біса нам той садок? Нам земля потрібна, нам немає часу по садку ходити на проходку... А це що у вас?

Копач. Запас! Без запасу в дорозі не можна. Оце взяв у Івановни шматок сала і хліба в дорогу.

Герасим. Це вже й ви, як Клим! Сьогодні ж неділя, де ж таки снідять.

Копач. Опит говорє: запас біди не чинить.

Герасим. Ви ж поспієте на ранній обід, то невже ж таки Пузирі не дадуть вам попоїсти?

Копач. А як, буває, не застанеш дома?

Герасим. То навіщо ж так багато взяли?

Копач. Не журіться, я маю опит: це порція якраз.

Герасим. Отакого робітника візьми, за рік і вуха об'їсть.

Копач. А тепер, ле-козак, пур ашеве, сон є дюкасьєн, альом.

Вийшли.

Герасим (сам). От і вчений на язика, а дурний! Таки що не кажи, а у нього є зайці в голові! Поїхали. Слава богу. Не так мені ті оглядини, як те, що здихався. Тут такі діла, що треба думать та ще думать, а він слідком ходе за мною, і що не ступінь, то й порада...

ЯВА ХІ

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко - три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудиться для божого дому й шість верстов, - ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять в праз-ник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, - гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінський тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову - робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інча річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Иди пішки, господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Иди, иди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть - завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться!! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз - коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилась, та я... (Кидається на Параску, хватає за очіпок.)

Входе Копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач (заміча поцілунок). Старики - емпе-амуре ! Ха-ха-ха! За щупом я сюда вернувся. (Бере щуп.) І на амури здесь наткнувся! Собственный експромт! Адьє! Оставляю вас в пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (сонний, бормоче). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (Стогне.)

Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. (Виходе.)

Герасим (сонний, бормоче, так бува в кошмарі). Ва-ва-ва! 0-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (Балака ясніше.) Кругом, кругом все моє. (Спить тихо, потім знову так саме.) Е-е-а-ам, а-а-ам. (Говоре хутко.) Не дам, не дам, не дам! (Стогне.) У-у-у! (Схоплюється.) Господи помилуй! (Оглядається кругом.) Спав... Тьфу, снилось що кум гроші однімав. (Ви-тира піт.) Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (Біжить до дверей, одчиняє і кричить.) Хлопці, вставайте, Чепіга зайшла.

ЯВА II

Входе Роман.

Роман. Де там Чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув - і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба зламалась, та я заніс до коваля, а поки зварить - зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, - катюги, залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну, ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз, що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері - хазяйського сина і в хату не закликали! Ну, а Банавентура ж що?

Роман. Бодай той Банавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зскочив з фургона і почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Банавентура, показуючи на мене, каже: кличте ж і його, це Калитчин син - хазяїн гарний... А Пузир одказує: голяк масті, чирва світить! Нехай, каже, розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить.

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндю-читі) перед своїм братом! Ах ти ж. Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть - і додому,

Роман. Ждав Банавентури, думав свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свиньми, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих - ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами - настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все приймай, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір - не то зимою, а й літом - виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (Біжить до вікна.) Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнують! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтьом, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Ідеш день - чия земля? Калитчина; їдеш два - чия земля? Калитчина; їдеш три - чия земля? Калитчина... Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу - земля під товаром буде стогнати, отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович.

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? (Набік.) От тобі й чирва світить. (До Гершка.) А вас як звать?

Гершко. Грігорій Мойсєєвіч.

Герасим. Ага! Сідайте, Грігорій Мойсєєвіч. Виходить, ви вихрест?

Гершко. Боже мене сохрани, настоящій єврей...

Герасим. Грігорій Мойсєєвіч, а жид!

Гершко. Это мода теперички... Разлі ви меня не узналі? Я тут недалечке от вас... Ми з папашею у Кукліновського землю держимо... то єсть нам теперички нельзя держать, то ми гендлі робимо: формально Суписов держить, а ми з папашею хазяїнуємо - роздаєм землю мужикам. Ви ще у папаші пару лошадей купили на середопостя.

Герасим. А-а! То це ти, Гершку? Диви, я одразу й не пізнав: ти тоді на ярмарку був замурзаний, а тепер Пузирем виглядаєш.

Гершко. Замурзаний? Зачем замурзаний? Разві можна так говорить? Звесно, на ярмарку біля скотини модного плаття не надінеш.

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель - хотіте купить землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купить? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепахана, ставок рибний - а! Та все лини та карасі - можна грошики лупить у городі.

Гершко. Ну, і ви хочете покупать цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда - грошей не вистача.

Гершко. Я можу вам помагать покупать землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачім гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму біг дасть.

Гершко. Помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так:

як розум є - будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольствієм: Смоквинов позичас на улучшеніє хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улучшеніє? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте ему п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти - і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк, прийде строк платить - її будуть продавать з аукціону, тоді ви приймете на себе банк - і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мать.

Герасим (про себе). Що ж його робить? Два діла збіглось докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (До Герш-ка.) Треба подумать.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувать землю... Ну я його прогнав, бо без мене тут ні один єврей не має права гендлювать. Я фактор на цей куток, і Смоквинов

до мене належить, а якби той господин поверотілся до мене, я б ему купив з одного слова, а теперички на злість тому господину желаю вам устроїть діло.

Герасим. Добре робиш, спасибі тобі! А від кого ж то фактор приїздив до Смоквинова?

Гершко. Від денежного чоловіка, від Жолудя.

Герасим. Від Жолудя?! Грігорій Мойсєєвіч, будь ласка, не допустіть Жолудя. Ідіть зараз до Смоквинова, обнадежите його, що я дам грошей під закладну і процент візьму невеликий... Тільки треба день-другий подождать, поки я обернуся з своїми ділами.

Гершко. Можна. А скільки ви мені дасте факторського?

Герасим. А скільки ж ви хочете, Грігорій Мойсєєвіч?

Гершко. Дасте п'ятдесят карбованців тепер, а як поладнається діло, то ще п'ятдесят.

Герасим. Помилуйте... Господь з вами. Бога бійтесь! Де ж таки сто карбованців за такий пустяк? Візьміть тепер... десять карбованців, а як діло скінчиться, тоді ще двадцять п'ять...

Гершко. Міне ето даже странно, как чесний человек! За кого ви меня принімаєте? Разлі я какой пархач, я человек рускій, у мене душа на распашку.

Герасим. Невже ж мало? За віщо ж більше?

Гершко. За такое дело тридцять п'ять рублів! Та я тільки слово скажу Жолудю, то он дасть мені сто п'ятдесят рублей, бо його земля підходить тож до Смоквинова, ему до зарізу ета земля нужна. На його землі вода далеко - аж у головах, а тут став, можна купать овець, можна... мало чого не можна! Жолудь аж труситься за тою землею.

Герасим. Ви хочете мене живцем облупить. І не гріх вам, Грігорій Мойсєєвіч. Я з вашим батьком давній приятель, і коней у нього купив.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. (Встає.) Не дасте ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всьо равно, аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту - як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

Герасим (шука). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милость, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну, що робить?.. Нічого з вами робить, давайте. (Бере гроші.) Теперички поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим (сам). От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, - гріх смертельний, все одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дати п'ять, а взяти сто тисяч! Серце перестас битися, як подумаю: за п'ять - сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А господи, чого він бариться? Ну що, як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка. Кум! Слава богу, діждався, думав-умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка (трохи випивши). Стривайте! (Виймає з-за пазухи пляшку з горілкою, другу з ромом, булку, рибу і кладе на стіл.) Ідіть сюди, куме!

Герасим підходить. Савка обнімає його і цілує, а поцілувавши, держить за шию і дивиться йому в вічі.

Герасим. Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. (Випускає шию Герасимову з рук.)

Герасим. Годяться. (Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балака крізь сльози.) Куме, соколе мій... Куме, вашими устами бог говоре... (Цілує його.) Я кращого слова від роду не чув; як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме.

Савка. Годяться!

Герасим (цілує його, говоре крізь сльози). Годяться?

Савка. Чого ж ви не радієте, та плачете?..

Герасим. Це я так радію... Як же, як, розкажіть? Я мало не заслаб, ждучи вас.

Савка. Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусився в городі? Танцював так, що і зуб на зуб не попадав. Вчора хотів спробувати, чи приймуть у лавках, бо казначейство було заперте. Оце підійду до лавки та й думаю: а що, як пізнають, що фальшиві? Та й назад. Заспокоюсь трохи, знов іду і знов вертаюсь. Нема смілости. Зайшов у трахтир до Кукленчихи, випив одну восьмушку, другу випив, попоїв добре холодцю - і сміли-вость найшла на мене: вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчиси, а у самого серце затьопалось і волосся, чую, піднімається на голові, та вже й не знаю, як я здачу взяв! А як вийшов на улицю, то вже й землі під собою не чув. Мерщій до Лошкаря, купив пачку канату, даю знову бумажку; глянув на неї прикащик, прищурило око, у мене в душі захолинуло, а далі поклав у ящик, а мені дав здачу. Тоді я у казначейство, купив гербову марку у присяжного, прийняв і присяжний, і дав здачі.

Герасим (радісно). Дав?! (Налива горілку й п'є.)

Савка. На другий день біжу у казначейство. Рано. Сидів довго і знов почав тривожиться. Кругом люде, щось балакають, не розберу... Пропасниця мене б'є... Аж прийшов казначей. Я увесь затрусився. Іти чи не йти? Зціпив зуби, підійшов до віконця... Казать чи не казать, думаю, а тут казначей. "Тобі чого?" - питає... А воно - не знаю як - само зірвалось з язика: "Розмініайте гроші!" - "Давай, - каже, - чого стоїш?" Я дав, а в самого думка: "Тікать чи ждять?" І стою, як окам'янів. Коли це мене штовхають: "Чи ти, земляк, заснув, чи що? Тобі казначей дають гроші, а ти мов не бачиш і не чуєш?" Тоді я очувався, дивлюсь: срібні гроші дає мені в пачці. Я взяв і як одійшов від того вікна - як п'яний, хитаюсь. Помалу, помалу виліз надвір, аж Тут разом наче проснувся і все зрозумів, тут радість мене напосіла така, що й сказати не можу. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: "Чого смієшся? Раденький, що дурненький?" А я кажу: "Ходім, пане, вип'ємо, я вас почастую". - "Пішов вон, - каже, - дурак!" Кажу: "Може, й так, та гроші є!" Зайшов у трахтир, випив трохи, купив пляшку рому і пляшку горілки та й додому, їхав прудко - всіх попереджав. Тим часом-Герасим випив і налив чарку.

А! Куме, пиймо: це на ті гроші куплено.

Герасим (цілує). Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (Виймає запродажню і рве.) От вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне, - на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні - щоб не догадались, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі - от і буде причина нашій гульні. (Гука). Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (П'є.) Будьте здорові.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Герасим. А ви, куме?

Савка. Я? (Співає.)

Ой куме, куме, добра горілка - Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!

Савка. Складемося, куме, грошей по сорок - Вип'ємо, куме, ще й у вівторок.

Герасим частує.

Добра горілка, краща від меду, -

Вип'ємо, куме, ще й у середу.

Продаймо, куме, миски та ложки -

Вип'ємо, куме, ще й в четвер трошки.

Продаймо, куме, рябу телицю -

Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю.

Покиньмо, куме, всяку роботу,

Вип'ємо, куме, ще й у суботу.

Покиньмо, куме, всяке діло,

Вип'ємо, куме, ще й у неділю.

Од понеділка до понеділка

Вип'ємо, куме, добра горілка!

Гуляй, душа, без кунтуша!

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та ж.

ЯВА І

Роман (один). Батько кудись поїхали з кумом, мати пішли до сусіди, а я оце випровадив робітників пасти воли і забіг на часинку, щоб на самоті пожартувать з Мотрею, а її нема, певно, на огороді або з матір'ю пішла... Ну, вже це хазяйство допіка, нема тобі пресвітлої години, раз у раз як у горшку кипить. От любимось з Мотрею, а через хазяйство нема часу і побалакать, поспівать любенько вкупці. Тепер ми вже й заручені, а волі нема. Де ж вона? Дать би їй звістку, що я тут, а то мати надійдуть, то так замір і пропаде, не поженихаємося і сьогодні! (Співає.)

Поламалась поличка у плузі,

Та чогось моє та серденько в тузі.

(Співаючи, виходить в сіни і співа дужче.)

А чи мені поличку латати,

А чи до дівчини на всю ніч чухрати.

(Вертається хутко в хату і присіда за дверима.) Іде! В хаті темно, схвату, обніму і поцілую, що вона скаже.

Входить Гершко. Роман кидається на нього, обнімає і цілує.

ЯВА ІІ

Гершко і Роман.

Гершко. Гвулт! Рятуйте! Розбійник!..

Роман (випускає Гершка). Тю! Бий його сила божа! Жида поцілував замість Мотрі...

Гершко (одмахується шапкою). Не подходи, уб'ю! Гвулт! Рятуйте!

Роман. Та цитьте, ради бога, який тут розбійник? Це я, хазяйський син!

Гершко. Не подход!! У меня рівільвер... вот, слішиш, звьол курок (щовкає язиком), буду стрілять.

Входе Мотря з свічкою.

ЯВА ІІІ

Ті ж і Мотря.

Мотря. Що тут за гвалт?

Гершко. Хотів мене задавить... у мене п'ятсот рублей чужіх денег, протестуюсь...

Роман. Та чи ви не сказались, господин єврей, чи з переляку не знаєте, що язик плеще! Я... я... чорт ного знає, що йому сказати... Я пошуткував, ,я тутешній, я син Герасимів.

Гершко. Ви син?

Роман. Єй-богу, син!

Мотря. Авжеж, син! Чого ви репетували не своїм голосом?

Роман (тихо). Та я думав, що ти увійшла, кинувся на нього і обняв.

Мотря, посварившись на нього пальцем, вийшла.

Гершко. Ой боже мій! Як ви мене перелякали, дайте води напиться.

Роман (дає кружку). Вибачайте, я думав, що то Клим, наш робітник, увійшов, я не хотів вас лякати..

Гершко (напившись води). Дай господи, щоб ето минулось благополучно, а еслі ви мені растроїлі нерви, то будіте меня возіть на свой счот на лімане.

Роман. Оце лихо! Якби ж'я вас ударив, а то поцілував.

Гершко. Я думав, що ви мене кусаете і хотіте мене перекусивать горло... Ох! Где отец?

Роман. Поїхали кудись.

Гершко. Це погане діло.

Роман. А що там трапилось? Скажіть мені.

Гершко. Мені нужно бачиться з батьком... Одначе не забудьте сказати йому, що бил Гершко Маюфес, нащот землі, пусть завтра батько будет у Смоквипова з грішми, в обідню пору, і я там буду, - бо ми потеряем землю. Жолудь з рук вирве.

Роман. Добре, скажу.

Входе Копач.

ЯВА IV

Ті ж і Копач.

Копач. Здоровенькі були! (Побачивши жида.) А-а!

Перед паном Хведором

Ходить жид ходором,

І задком-передком

Перед паном Хведорком.

Хе-хе-хе!

Гершко. Господін, што вам от міне завгодно, я нікакого Хведора не знаю.

Копач (грізно). Де цимбали? Грай, псявіро!

Гершко. Какіє там цимбали? Чого ви чіпляєтесь? Іграйте себе, ежелі ви музикант.

Копач (до Романа).

Аж корчма трясеться,

Вальса ляхи оддирають та мазура.

(До жида.)

А жид пляше та нищечком:

"Шляхетська натура!"

Гершко. Я вас не розумію, говоріть собі, скільки угодно.

Копач. Хе-хе-хе! Де тобі розуміть? Це вірші Шевченка. Хочеш, прочитаю всі напам'ять.

Гершко. Не потрібно мені ніяких твоїх віршів. (До Романа.) Скажіть же отцю, щоб завтра був у Смоквинова непременно, бо програє діло, с тем до свідання. (Іде.)

Копач. Слухай, як тебе?

Гершко. Я до вас ні маю ніякого прикосновенія, і нам нечего рекомендуватися. (Виходить.)

Копач (вслід).

Жид мудрує, як би кого надуть,

А як надує, зараз простує на другий путь.

Тим він живе, тим він і дише,

Що повсякчас векселя пише.

Чув? Це мої вірші. У мене, брат, цього матеріялу на воза не забереши. Тридцять літ між людьми живу - знаю, хто чим дише... Опит - велике діло. От засяду зимою і напишу комедію малоросійську:

Еней був парубок моторний

І хлопець хоч куди козак...

Ха-ха-ха! Чув? Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда, потому бачу все, як на долоні. От тільки немає часу тепер, треба деякі діла покінчити. Особливо тут є один предмет на Боковеньці... не тим голова забита. Слухай, Роман! Цей предмет не дає мені спокою ні вдень, ні вночі; я хочу побалакати з тобою. Не думай собі, що я так дурно по світу ходжу... ні... Та якби я хотів, то й зараз би доказав. Мені тільки засісти, то змаху напишу - що завгодно... Тільки не до того мені. Хочеш пристати до мене в компанію?

Роман. Пишуть що, чи як? Я до цього не зроден.

Копач. Ні! Що там пишуть, чортзна-що, пишуть! Я й сам напишу змаху що завгодно. Хочеш - комедію, а хочеш - прошеніє, яке завгодно прошеніє і куди завгодно? Це пустяк, одно баловство. Хочеш гроші мати?

Роман. Та де ж ми їх достанемо? Украдемо, чи як?

Копач. Оце! Яке ти сказав слово - украдемо! Боже борони! Ти собі цього не думай... Я, слава богу, вік прожив, а і тріски чужої не взяв! Спитай своїх, мене всі знають.

Роман. То яка-небудь комерція, чи що?

Копач. Тут пустяшня комерція: позич де-небудь рублів п'ятдесят, - тобі повірять, - і ми доставимо силу грошей. Вір, це моя судьба, само провіденіє мені цей путь указує.

Роман. Може, фальшивих?

Копач. А-а! Який-бо ти! Ти все на лихе вернеш: викопаєм.

Роман. Щось ви давно їх копаєте, а ще нічого не викопали.

Копач. То все нічого не доказує. Іщіте - і обрящете! Сьогодні нема, завтра нема, післязавтра - мільон! Е! У мене опит. Оцей раз як не найду гроші - годі, кінець, амінь. Засяду десь і буду писать, все одно гроші, я за год напишу стілько, що й на воза не забереш. А тільки цей раз треба открити, треба, хоч кров з носа. Вік шукаю, а такого предмета не находив. Викопав - все пополам. Станеть і тобі, і мені, і нашим дітям, і внукам на весь вік... Правда, ми ще не жонаті, хе-хе-хе! Ну, та це не штука, ще поспіємо. Ти тільки те візьми - які предмети: скала... та яка скала? Прямо шапка;

балка так і балка так; клином сходяться до скали; на пригорку два копили, висічені оскардами; один показує на восток, другий - на запад; і посередині в землі одкопав кам'яну фігуру чоловіка, робота чудова, тож оскардами висічена. Як ти думаєш, хто б дурно наставив таких прикмет, га? Ото-то бо й є! От поїдемо, сам побачиш і тоді зразу згодишся. Я тебе люблю і хочу з тобою поспробувать щастя.

Роман. Це ви мене дуже заохотили... Що ж, поїдемо, тільки щоб батько не знав.

Копач. Секрет, секрет! Отоді, як вивернемо червонців бочонків п'ять, тоді тільки скажемо. А є!.. Є!.. Душа моя чує, опит - велике діло!

Входять Параска і Мотря.

Поговоримо потім. Здравствуйте, Івановна!

ЯВА V

Ті ж. Параска і Мотря.

Параска. Здравстуйте! А чом же ти, сину, не йдеш до волів?

Роман. Та забалакався, я зараз повечеряю та й піду.

Копач. А ви ще не вечеряли? Це добре діло, бо й я не вечеряв.

Параска. То ідть же у ту хату, там вечеря стоїть на столі.

Копач. Альом, ле-козак! Та попоїмо, а потім ти до волів, а я в клуню на солому, можна?

Параска. А чому ні - спочивайте з богом.

Копач. Я не люблю, знаєте, там всяких нежностей: перин, подушек. Є солома - добре, а нема - кулак в голови, свиту послав, свитою укритися, заснув - мало журився, проснувся, встав - вструпенувся, шапку насунув та й далі посунув... Хе-хе-хе! (Вийшов.)

Роман. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню пору з грішми, бо Жолудь землю перекупує. (Вийшов.)

ЯВА VI

Параска і Мотря.

Параска. Добре. Іди ж, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що - не розберу. То не хотів у церкву коней давати, а то і сам поїхав, і цілу обідню стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватати за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе з собою, чи господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні були зачинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було. Аж страшно мені робиться од цих приборів, і слова тобі не скаже, що задумає робить...

Мотря вносе вечерю і ставить на столі, між іншими пляшками з горілкою, пироги і сметана.

Мотря. Хто це до нас сьогодні приїде?

Параска. Не знаю, я вже боялась старого розпитувати;

доволі того, що він був веселий і згодився на ваше весілля. А сірники є?

Мотря. Є!

Параска. Ходім же.

Одчиняють двері, з другої хати виходять Копач і Роман.

Копач. Спасибі за вечерю! Тепер залізу на соломку, як у пуховики.

Виходять; на кону яке врем'я пусто.

ЯВА VII

Входе тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з шкі.

Герасим. Ідть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстера нема! Краще я тут посидю - береженого і бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. (Вийшов.)

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось - хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, - потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили - дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї - гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок - жид зашамотався, бере мішок, не дає...

"Давай гроші", - каже. Слово за слово, а тут - третій;

я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входе Параска.

ЯВА IX

Герасим і Параска.

Параска (тихо). Старий!

Герасим. Ой! (Кида свиту на мішок і заступа мішок спиною.) Ти чого, навіжена, сновигаєш? Хіба не я тобі велів, щоб тут і ляльки не було? Геть пішла!

Параска. Та не гвалтуй, божевільний! Я зараз піду. Тут діло дуже важне, таке, що треба тобі зараз сказати, бо щоб після гірше не вийшло.

Герасим. Яке там діло?

Параска. Жид прибігав до тебе...

Герасим. Який? Коли? Чи не скочив з поїзда?

Параска. Та з якого поїзда? Опам'ятайся, чого ти такий збентежений? Жид Гершко, що за землю Смоквинова з тобою балакав.

Герасим. Тьфу!! Ну?

Параска. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекупує.

Герасим (ненароком глянув на мішок). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

Параска. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

Герасим (несамовито підступи до неї). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

Параска одступає за двері.

Параска. Тю, тю! Одсахнись... Єй-богу, з ним якась причина, - треба бути насторожі. (Вийшла.)

ЯВА X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ отнесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входе Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде, я знайду, де своє сховати, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав в руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди. (Виймо, ніж з-за халяви.) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутити.

Герасим (виймо, з-за халяви ніж). А ви думаете, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (Хова ножа.) Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (Підходить до мішка.)

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (Набік.) Щоб тебе за печінку взяло. (Виймає з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розглядає.) Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (хватає пачку одну за другою, переглядає). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (Хватає знов бумажки, розриває і кидає.) Сама бумага... чистісенька бумага!.. (Несамовито.) Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. Отже збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озиряється, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входить Параска.

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А господи, господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: "Поможіть, рятуйте!"

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять, - ходім.

ЯВА XII

Ті ж. Копач і Герасим.

Копач (несе Герасима на плечах). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжку.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милість божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд! Качайте його, отак, отак! (Качає Герасима.) Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради бога, скажіть, що то за болість така?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (Прислухається до серця.) Тріть, тріть, тріть... Опит - велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну, й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Все по порядку-коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот. Наливають води.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього;

коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, - пам'ятаєте? Я вам розказував? Що на Боковеньці? Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задригала і вирвалась, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся - і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит - велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте - дише.

Герасим поворухився і спазматичне в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте. Ніби позіхає, дрижить

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і і витирає піт.

Параска (плаче). Старий, старий!

Герасим. Де я? (Спазми.)

Копач. Пийте воду. (Подає.)

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я - будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит - велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (закльовується воздухом). Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимович, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фигура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає.)

Завіса.

1890. Хутір Надія.